Historien om Bjärton Swingmaster

Efter närmare ett årtionde av informationsinsamling kommer här berättelsen om hur det kom sig att Bjärton startade tillverkning av den snyggaste kontrabas som världen skådat. Dock gör vi inte anspråk på sanningen utan berättelsen bygger på vad vi idag tror oss veta eller vad vi på goda grunder kan anta. Håll till godo!

Bjärton Swingmaster – Uppstarten (1952-)

De allra flesta kontrabasister i Sverige känner till Bjärtons kontrabasar. Bjärton från Bjärnum i norra Skåne som under åren 1946 – 1958 tillverkade ca 3 000 kontrabasar i åtta olika modeller. En av modellerna har fått närmast kultstatus bland basister, nämligen Bjärtons Swingmaster. Det finns säkert många skäl till det men entusiaster brukar särskilt lyfta fram den vackra sunburst-lacken, de vita kantlisterna och en mjukt rundad cutaway som sammantaget ger kontrabasen en attityd som svårligen kan överträffas. Det ska heller inte underskattas att Swingmastern endast tillverkades i några tiotal exemplar vilket säkert bidragit till att den idag även är ett uppskattat samlarobjekt.

Bjärtons Swingmaster har en alldeles egen historia som är värd att berättas. Muntliga uppgifter främst från fabriksarbetaren, sedermera direktören, Olle Tornerefeldt utgör underlag för historiebeskrivningen tillsammans med genomgångar av de Swingmasters som idag är kända och de uppgifter som i övrigt har gått att kontrollera.

Det berättas att disponenten Roland Beronius på Hagströms Musik i Älvdalen besökte den stora musikmässan i Frankfurt (Musikmesse) år 1951 eller 1952. På plats träffade Roland musikerna i Jazz at the Philharmonic, vilka gav en bejublad konsert i anslutning till mässan. Roland kom i samspråk med den världsberömda amerikanske basisten Ray Brown och denne visade honom en skiss på en ny kontrabasmodell som han hade designat. Roland, som var god vän med Sigurd Nilsson, Göte Karlström och de andra på Bjärton Musikinstrumentfabrik, åtog sig att höra efter om de kunde tillverka en kontrabas enligt skissen.

Enligt Olle kom Roland in på Bjärtonfabriken i Bjärnum efter besöket på musikmässan. Roland berättade om mötet med Ray Brown och han visade skissen på kontrabasen. På Bjärton fanns ingen tvekan att ta sig an uppdraget. Olle berättade att det inte var helt enkelt att åstadkomma den mjukt rundade cutawayen enligt Rays önskemål men Bjärtons skickliga snickare under ledning av Göte Karlström lyckades till sist med gott resultat. Som Olle minns det tillverkades 2-3 prototyper inledningsvis. Dessa hade endast försetts med vit list runt lockets kanter och runt f-hålen. Baksidan saknade initialt den vita kantlisten.

En av prototyperna skickades till Roland Beronius i Älvdalen för beställarens bedömning. Efter en tid återkom Roland med beskedet att Ray Brown önskade att även baksidan försågs med vit kantlist. I övrigt var prototypen till belåtenhet. Därmed kunde Bjärton tillverka den första kontrabasen med den slutliga utformningen. Vad gäller modellnamnet berättar Olle att skissen från Ray Brown hade försetts med rubriken Swingmaster vilket Bjärton tyckte var ett alldeles utmärkt namn.

Vad kan då bekräftas i denna berättelse om Swingmasterns tillkomst? Ja, för det första kan vi konstatera att Bjärtons affärshandlingar samt förteckningar över tillverkning och serienummer från 50-talet har förkommit. Det innebär att muntliga källor från personer som var med är det närmaste sanningen som går att komma med vetskap om svårigheten att datera händelser så långt bakåt i tiden. Tyvärr har Olle Tornerefeldt gått ur tiden men vi hann intervjua honom vid åtskilliga tillfällen under de sista åren på 2010-talet. Vi vill dock särskilt framhålla Olle som på ett förtjänstfullt sätt har bidragit till att försöka klarlägga så mycket som möjligt av Bjärtons instrumenttillverkning.

När det gäller berättelsen om Swingmasterns tillkomst kan vi inledningsvis med visshet konstera att Ray Brown och de övriga i Jazz at the Philharmonic spelade på Frankfurtmässan den 20 november 1952. Eftersom Ray Brown inte besökte mässan vare sig åren innan eller åren efter tyder detta på att den första Swingmastern tillverkades år 1953. Olle har ett svagt minne av att den första prototypen levererades sent på året eller tidigt på det nya året vilket skulle kunna tyda på att den skickades till Älvdalen i början av år 1953. Huruvida Roland Beronius befann sig i Frankfurt år 1952 eller om han träffade Ray Brown är okänt. Dock får det anses troligt att disponenten för Hagströms Musik såg det som angeläget att besöka den största musikmässan på europeisk mark vid den tidpunkten.

Det finns skäl att betona att Bjärton i och med Swingmastern var först ut med cutaway på kontrabas, flera år tidigare än andra europeiska bastillverkare som Framus, Hoyer, Hopf och Musima. Bjärtons cutaway utformades dessutom med ett svårtillverkat rundat horn till skillnad från de mer flacka horn som andra bastillverkare introducerade några år senare. Dessa iakttagelser stärker ytterligare bilden av att Ray Brown var upphovsman till Swingmastern. Som världsbasist hade han troligen en mycket klar bild över hur kontrabasens design kunde justeras för att ge bättre förutsättningar att utveckla basspelet. Det faktum att han inte var snickare borde ha inneburit att han designade en cutaway enbart utifrån spelbarhet och att basen skulle vara estetiskt tilltalande utan någon hänsyn till konstruktionsmässiga utmaningar. En konstruktör hos en instrumenttillverkare hade säkerligen lagt in effektivitet i kalkylen, vilket sannolikt kan förklara varför efterföljare valde en betydligt enklare och mer produktionseffektiv lösning på cutaway.

Enligt Olle återlämnades originalskissen till Roland Beronius och Hagströms Musik efter att den första Swingmastern hade tillverkats. Det är okänt om Hagströms Musik har kvar skissen i sina arkiv. Förutom muntliga källor utgör Orkesterjournalens helsida i marsnumret år 1955 och Estrads helsida i aprilnumret 1955 det enda som stödjer att Ray Brown var beställare av den första Swingmastern. Olle berättar att fotografiet av Ray Brown spelandes på en Swingmaster togs i Stockholm av en fotograf från Hässleholm som Olle tyvärr inte minns namnet på. Originalfotot har inte anträffats. Dock kan vi med visshet konstatera att Ray Brown vid tidpunkten fanns i Sverige för att tillsammans med Jazz at the Philharmonics hålla två konserter på Stockholms konserthus den 8 februari år 1955.

Vad som möjligen talar emot historiebeskrivningen är att Ray Brown enligt Olle fick ekonomisk kompensation för reklamfotot, något som skulle kunna tyda på att allt var en väl fördold pr-kupp.

Vi kan i vart fall med säkerhet säga att uppgifterna om prototyper stämmer. En av dessa finns hos Patrik Ivert som är ägare av en Swingmaster där botten saknar vit kantlist. Det ger stöd åt uppgiften att de första prototyperna inte hade det slutliga utseendet. Patriks bas saknar dessutom serienummer och bjärtonlogga vilket också får anses stödja uppgiften om prototyper.

Bjärton Swingmaster – Utvecklingen (1953-1958)

Den 29 april 1954 brinner Bjärtons fabrik i Bjärnum ned till grunden efter det att inbrottstjuvar försökt att spränga sig in i kassaskåpet. Förutom att instrument och verktyg förstörs så brinner även Bjärtons förteckningar över instrumenttillverkning och serienummer upp. Vid den tidpunkten hade Bjärton två nummerförteckningar. Den ena förteckningen påbörjades vid företagsstarten hösten år 1946 och omfattade kontrabasar och cellos. Den andra förteckningen innefattade gitarrer och mandoliner som började tillverkas år 1952. För kontrabasar och cellos framgick serienumret och årtalet på en klisteretikett inuti instrumentets låda. Serien inleddes med nr 1 år 1946 och hade fram till branden avancerat till ca 2000.

När gitarr- och mandolintillverkningen inleddes år 1952 startade den nya serien med nr 1001. Skälet till detta var ren affärsstrategi. Olle berättar att det var viktigt att visa goda försäljningssiffror, dels för potentiella kunder och dels för konkurrenter på marknaden, därav det höga ingångsnumret för serien. När serienumreringen för gitarrer och mandoliner startade upp valde Bjärton att stansa in serienumret på ovansidan av instrumentens huvud till skillnad mot de handskrivna klisteretiketter som användes för kontrabasar och cellos.

Hösten år 1954 hade Bjärton återuppbyggt fabriken och produktionen av instrument kunde ta fart igen. Serienumreringen för kontrabasar och cellos hade som redan nämnts avancerat till ca 2000 medan serien för gitarrer och mandoliner låg på ca 2250. Bjärton valde nu att lägga samman alla instrument under en ny gemensam serieförteckning. Olle har ingen minnesbild vilken av serierna som valet föll på. Vi kan dock i efterhand konstatera att allting tyder på att Bjärton fortsatte använda förteckningen för gitarrer och mandoliner. I samband med denna övergång valde Bjärton att också börja stansa in serienumret på kontrabasar, närmare bestämt på halsklacken.

Det finns idag ett tiotal kända Swingmasters som inte har serienumret instansat på halsklacken och som därmed borde ha numret på klisteretikett. Den första är den prototyp som tidigare har omnämnts och som ägs av vår följare Patrik Ivert. Två Swingmasters har handskrivna etiketter märkt 1971/1954 och 1975/1954. Vår bedömning utifrån det resonemang som förts är att dessa basar tillverkades någon gång mellan den 1 januari och den 29 april 1954. Den äldsta identifierade Swingmastern, bortsett från Patrik Iverts prototyp, har serienr 1522/1953 och ägs också av Patrik Ivert. Den basen och Magnus Jonssons bas med serienr 1634/1953 har dessutom plåtskylten märkt Bjärton på halsklacken, något som var vanligt förekommande på de tidigare kontrabasarna från 40-talet och de första åren på 50-talet. Det är en tydlig skillnad jämfört med de två basarna med etikett från 1954 som istället har Bjärtonloggan påklistrad på halsklacken.

Det finns därutöver en handfull basar som borde ha, men tyvärr saknar den handskrivna etiketten i baslådan. Sannolikt har etiketterna lossnat under årens lopp. Tre av dessa basar har plåtskylten eller bär spår av plåtskylten på halsklacken och skulle därför kunna vara äldre än Patrik Iverts bas, något som tyvärr inte går att klarlägga idag.

Vi har tillsammans med Vintage Guitars rekonstruerat Bjärtons serieförteckning för kontrabasar och cellos enligt nedanstående. Notera att förteckningen avser instrument med handskriven etikett i lådan.

Serienummer	**År**
1 - xx	1946
xx - xx	1947
xx - 1xx	1948
1xx - 3xx	1949
3xx - 6xx	1950
6xx - 8xx	1951
8xx - 14xx	1952
14xx - 18xx	1953
18xx - 20xx	1954 (jan-apr)

På motsvarande sätt har vi rekonstruerat den sammanlagda serieförteckningen för gitarrer, mandoliner och kontrabasar efter företagsbranden den 29 april 1954.

Serienummer	**År**
22xx – 27xx	1954 (aug-dec)
27xx – 45xx	1955
45xx – 64xx	1956
64xx – 87xx	1957

I dagsläget finns närmare 70 Swingmasters lokaliserade varav 44 serienummer är kända av oss. Den första kända Swingmastern med instansat serienummer har nr 2477 och är därmed tillverkad år 1955. Den sista kända Swingmastern har serienummer 8599 vilken tillverkades år 1957. Idag kan vi med säkerhet säga att Bjärton inte levererade någon kontrabas efter den 26 maj 1959 då de leveransförteckningar som återfanns år 2019 har sin uppstart vid det datumet och förteckningen saknar helt uppgifter om kontrabasar. Mycket talar för att Bjärton avslutade tillverkning av kontrabasar redan år 1957. I en artikel från 1960 i Accordion-Journalen beskriver Ove Hahn hur Bjärton i princip fick lägga ned all bastillverkning redan 1956 på grund av Elvis Presleys framfart.

http://www.vintage-guitars.se/Bjarton/1960_Accordion-Journalen_article.pdf

En ofta återkommande fråga är hur många Swingmasters som har tillverkats. Tyvärr finns inga säkra uppgifter. En länge förekommande uppgift var Olle Tornerefeldts uppskattning på ca 25 tillverkade kontrabasar i en intervju för tidningen Fuzz (3/2008). Numera vet vi att det tillverkades fler Swingmasters genom en kartläggning som har genomförts via facebook.com/bjartonswingmaster/. Förutom de ca 70 Swingmasters där ägaren identifierats känner vi till några ytterligare basar som finns utomlands samt en bas som har kasserats i Sverige. Vår uppfattning är dock att vi närmat oss den nivå som sannolikt tillverkades.

Under kartläggningen av Swingmasters har vi också kunnat identifiera olika varianter på logga, serienumrering, färg, mekanik samt trämaterial till hals, greppbräda och stränghållare enligt följande;

<u>Logga</u>

- Rektangulär plåtskylt fastskruvad på halsklacken med Bjärton i vit text på svart botten (1953)
- Transparent oval dekal på halsklacken med Bjärton i guldtext (1954-1958)
- Dekal på halsklacken med Bjärton i guldtext på svart oval botten (1954-1956)

Serienumrering

- Handskrivet serienummer och årtal på klisteretikett i baslådan (1953-1954)
- Instansat serienummer på halsklacken (1954-1958)

Färg

- Sunburst (1953-1958)
- Natur (1955)

Mekanik

- Mekanik i mässing med tre olika varianter av släta fästplattor (1953-1958)
- Mekanik i mässing med etsade fästplattor (1522/1953)

Hals

- Hals i lönn (standard)
- Hals i flammig lönn (förekomst)

Greppbräda och stränghållare

- Greppbräda och stränghållare i ebenholts (de första åren)
- Greppbräda och stränghållare i svärtat päronträ (de senare åren)

Baksida och sarg

- Baksida och sarg i lönnfanér
- Baksida och sarg i flammig lönnfanér
- Baksida i lönnfanér och sarg i flammig lönnfanér

Bjärton Swingmaster – Material och utrustning (1953-1957)

Det var många som på olika sätt hade lämnat sitt bidrag då en Swingmaster stod klar på lastbryggan utanför fabriken i Bjärnum. Vi har med hjälp av Olle Tornerefeldts minnesbilder försökt att klarlägga Swingmastern in i minsta detalj.

Alltsedan företagsstarten hade Bjärton anlitat en lokal bildhuggare från Bjärnum vid namn Evert Gren för att snida huvud och snäcka till kontrabasar, så även till Swingmastern. Som kuriosa kan nämnas att Evert Gren även låg bakom de fantastiska träsniderierna på huvud och stallvingar till Bjärtons främsta gitarrmodell Classic (1968-1990). Halsen till Swingmastern tillverkades av lönnträ vilket också användes till den fullstora modellen Standard. För de mest exklusiva kontrabasmodellerna Konsert och Favorit användes flammigt lönnträ i halsen medan de enklare modellerna hade halsar av bok eller björk.

Greppbrädan och stränghållaren till Swingmastern tillverkades de första åren av ebenholts som köptes in av en dansk trähandlare vid namn Walter Jessen. Enligt Olle var det ett mindre elände att såga och behandla ebenholts varför Bjärton gick över till svärtat päronträ från samma trähandlare på senare tillverkade Swingmasters. Skälet var framförallt att päronträ var lättare att bearbeta men det var också ett billigare trämaterial. Genom att rista försiktigt på undersidan av stränghållaren kan den intresserade enkelt se om den är tillverkad av ebenholts eller päronträ - är träspånet brunfärgat så är stränghållaren och greppbrädan av päronträ.

Sedan företagsstarten år 1946 hade Bjärton köpt in mekanik och stackel från det tyska företaget Götz. Prisbilden var dock hög varför Bjärton i början av 50-talet började se sig om efter andra alternativ. I Osby 25 km nordost om Bjärnum låg en mekanisk verkstad som var beredd att starta upp tillverkning av mekaniken till kontrabasar. I den mekanik som köpts in från Götz hade varje stämskruv sin egen fästplatta. Osby mekaniska tillverkade nu en mekanik i mässing med hel fästplatta vilket gav en större stabilitet och därmed bidrog att kontrabasarna höll stämningen bättre. Vi kan konstatera att år 1952 blev Osby Mekaniska huvudleverantör av mekaniken till Bjärtons samtliga kontrabasmodeller (mellan serienr 1411 och 1441). Samtliga Swingmasters har därmed mekanik tillverkad i Osby, 1522/1953 undantaget som istället har unika etsade fästplattor i blomstermotiv. Stackeln till Swingmastern tillverkades av Vittsjö Bakelit.

Swingmasterns lock, sarger och bakstycke bestod av egentillverkad fanér som limmades ihop i Bjärtons fabrikslokaler. Locket bestod av ca 3-4 ihoplimmade fanérblad i gran medan sarger och bakstycke bestod av ca 3-4 fanérblad i lönn. Olle kom ihåg att de fick dra ett snitt med kniven tvärs över trämaterialet för att få till det välvda locket och bakstycket. Stallen till Swingmastern fortsatte Bjärton att köpa in av Götz via deras filial i Göteborg. Även stålsträngarna köptes in av Götz. Swingmasterns karaktäristiska vita kantlister var av plast eller cellulosaacetatbuturat som materialet egentligen heter och köptes in i Vejbystrand. Genom att maskinpolera kantlisterna uppnåddes en bestående lyster. Dock var yrkesinspektionen inte glada över kantlisterna p.g.a. dess giftiga innehåll.

Enligt Olle var lackarbetet hans stora bidrag i tillverkningen av Swingmastern. Olle berättade att han först lackade ett grundvarv med cellulosalack. Därefter ca 4-5 varv med polerlack, också det en cellulosalack. För att åstadkomma sunbursten användes en speciell schatteringsspruta. När Swingmastern var helt ihopsatt och klar maskin-polerades den slutligen där det gick att komma åt. Enligt Olle kan det skönjas att det var svårt att få till en snyggt polerad yta under greppbrädan och på vissa sargpartier. Olle minns även att ett fåtal Swingmasters levererades med en naturfärgad lack efter förfrågan från kunder.

Det var Lars Wirstam, folkskolläraren i Bjärnum, som designade den klassiska Bjärtonloggan i samband med företagsstarten hösten 1946, den logga som bl.a. kom att pryda halsklacken på Swingmastern. Olle berättar att loggan egentligen var ett klistermärke som värmdes fast på halsklacken. Loggorna köptes in från Osby av en leverantör som Olle idag inte kommer ihåg namnet på.

Avslutningsvis kunde en nybliven Swingmasterägare köpa till ett fodral i tyg eller ett hårdfodral i papp. Båda fodralen tillverkades av samma leverantör från Dalarna. Tyvärr minns inte Olle namnet på leverantören.

Stort TACK till Olle Tornerefeldt för all information och alla anekdoter i samband med tillverkningen av Bjärtons Swingmaster.